

HASAN-BEYZADE AHMED PAŞA

M. Cavid Baysun

Hasan-Beyzade künyesiyle tanıdığımız Osmanlı müverrihinin, eserinden çok istifade edildiği halde şahsiyeti şöyle dursun, asıl ismi bile şuyû' bulmayacak derecede ihmale uğrayan bir sima olduğuna, bundan evvel *Tarih Dergisi*'nde münteşir, *Reis'ül-küttab Küçük Hasan-Bey* adlı yazımızda temas etmiştik¹. *Tarih*'ini adetâ benimseyen müellifler, Hasan-Beyzade'nin hüviyetini belirtmek hususunda hasis davrandıklarından, XVI. asır sonlarıyla XVII. asır başlarının bu mühim müverrihi hemen hemen unutulmuş gibiydi. Meselâ, Kâtip Çelebi *Fezleke*'si için *Hasan-Beyzade Tarihi*'nden geniş ölçüde faydalanmakla beraber, müellifin şahsiyetinden bahsetmemiş, onun kâtip olduğunu söylemekle iktifa etmiştir². *Hasan-Beyzade Tarihi*'ni aşağı yukarı aynen kopya ettiğini bildiğimiz Solak-zade Mehmed Hemdemî'de, müverrihimiz hakkında bilgi aramak abestir ve Peçeevî İbrahim Efendi ise bu zatı sadece, *Hasan-Beyzade Efenâi* şeklinde kayd etmiştir. En tanınmış bir Osmanlı vakanüvisi olan Naîma'ya gelince, onun da, eserinden sahifeler dolusu iktibaslarda bulunduğu Hasan-Beyzade'den bahsetmeği lüzumsuz saydığını ve me'hazından aldığı kısımların başına koyduğu «*Hasan-Beyzade derki*» kayıdından başka, müellife dair bir şey söylemediğini biliyoruz.

Daha ziyade künyesiyle şöhret alan ve *Ahmed* ismini taşıdığı meçhul bulunmayan Hasan-Beyzade'nin³ *bey*, *efendi*, *çelebi* veya *paşa* unvanlarından daha ziyade hangisi ile yâd olunduğu, nasıl yetişip ne gibi vazifelerde bulunduğu da son zamanlara kadar pek aydınlanmamıştı ve teracim kitaplarının verdikleri şaşılacak kadar sathî ve mütenakız bilgilerden başka elde toplu malûmat yoktu. Ahmed Resmî Efendi, Hasan-Beyzade'den bir aralık reis'ül-küttablık etmiş olması dolayısıyla, bahs-

¹ M. Cavid Baysun, *Reis'ül-küttab Küçük Hasan Bey*, *Tarih Dergisi*, II, sayı 3-4 İstanbul 1952, s. 67. Hasan-Beyzade hakkında daha evvel yapılan bir iki araştırmaya bu yazıda temas edilmiştir.

² Kâtip Çelebi, *Keşf'el zunun*, İstanbul, 1941, I, sütun 285.

³ Meselâ Bk.: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul, 1842, III, s. 46.

etmiş⁴ ve onun verdiği malûmat daha sonraki müelliflerin çoğu için hemen yegâne kaynak olmuştu⁵.

Hasan-Beyzade'nin ismi bahsinde işaret edilecek bir nokta da, bu zat tarafından *Hamdi* mahlasının kullanıldığıdır. Elimizde bulunan bir kaç parça şiirinin bâzılarında *Ahmed* adı, bâzılarında ise *Hamdi* mahlası bulunduğuna göre, tarihçimizin Hasan-Beyzade Hamdi Ahmed diye anıldığını kabûl etmek mümkündür.

Eserini kıymetlendirmek istediğimiz bir müverrihin, şahsiyetini, seciyesini ve muasırlarıyla münasebetini araştırmanın adetâ zaruret olduğu gözönünde tutulursa, Hasan-Beyzade gibi tarihi, doğrudan doğruya veya bilvasıta bir çok müverrihe me'haz olmuş bir zatın hayatı ile yakından meşgul oluşumuzun sebebi kolayca anlaşılır.

Bir kaç sene evvel elimize geçen bir yazma *Mecmua*, müverrihimizin hâl tercemesine yarayacak epeyi malûmat ihtiva ettiğinden gerek bu *Mecmua*'daki vesikalar ve gerek kendi *Tarih*'i ile diğer bir eserdeki kayıtlar sayesinde onun hakkında, evvelkilerle kıyas kabul etmeyecek kadar geniş bir hâl tercemesi yazmak şimdi imkân dahiline girmiştir. İleride daha derin tedkiklere yol açabilmesi düşüncesiyle yaptığımız bu küçük araştırmaya esas olan yeni vesikaların ehemmiyetini belirtmek için, asıl mevzua girişmeden önce, bu vesikaları muhtevi *Mecmua* hakkında biraz malûmat vermeyi lüzumlu bulduk.

Mecmua, Hasan-Beyzade'ye mensubiyeti, bâzı metinler üzerinde görülen «*Efendimiz Hasan-Beyzade'nindir*» gibi başlıklardan anlaşıldığı halde, hüviyetini belirtecek ip-uclarından mahrum bulunduğumuz biri tarafından güzel bir tâlik ile yazılmış, sonra başka ellere geçerek Hasan-Beyzade'nin şahsı ve zamaniyle alâkasız metinler ilâve edilmiş, büyük kıt'ada 131 varaklık, oldukça yıpranmış bir yazıdır ki muhteviyatı arasında Küçük Hasan Bey'in reis'ül-küttablık makamına tâyinine dair şâir Lisanî'nin tarih kıt'ası⁶ üzerinde olup, ince bir yazı ile (bu yazının Hasan-Beyzade'ye ait olduğu aşikârdır) yazılı bulunan «*Tarih merhum peder için*» ibaresi, mecmuanın müverrihimiz elinden de geçtiğini isbat ediyor.

Yazmanın ihtiva ettiği eserler arasında, Hasan-Beyzade'ye âit münşeattan başka, Hoça Sâdeddin, Ebussuûd ve Sun'u'llah Efendiler'in bâzı fetvâlarıyla mektuplarına, başta Şeyhülislâm Yahya Efendi olmak üzere,

⁴ Ahmed Resmî, *Sefinet'ür-rüesa*, İstanbul, 1269, s. 26 v d.

⁵ Cenâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, İstanbul, 1314, s. 21 v.d. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen...*, Leipzig, 1927, s. 174.

⁶ M. Cavid Baysun, *Reis'ül-küttab Küçük Hasan Bey*, Tarih Dergisi, II, sayı 3-4, İstanbul, 1952, s. 101.

Bakî, Fuzûlî, İshak, Fevrî, Rahmî, Nev'î, Talibî, Ulvî, Azmî-zade Hâletî, Hüdâî, Celâl Bey gibi şairlerin manzumelerine, daha pek çok manzum ve mensûr yazılara tesadûf edilmektedir. *Mecmua*'nın tertip tarihi kestirilemiyorsa da (esasen bunun uzun bir zaman içinde meydana geldiği muhakkaktır) onu hicrî XI. asır ortalarında vücut bulmuş olarak kabul edebiliriz. Bir kere, Hasan-Beyzade'nin münşeati, metin ve başlık itibarıyla bu zatın memuriyet hayatında en yüksek mevkileri ihraz ettikten sonra yazıldığına şüphe bırakmıyacak bir vuzuhtadır; diğer taraftan, başlıklardaki ifade tarzı, bu metinler istinsah edilirken Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın henüz ber-hayat olduğunu gösterecek şekildedir. Şu halde metinlerin istinsah tarihi 1018 (Hasan-Beyzade'nin Anadolu Defterdarı bulunduğu sene) den evvel ve 1046 (Kâtip Çelebi'ye göre müverrihimizin vefat tarihi)'dan sonra olmamak lâzımdır. Bundan başka, 1031 de vezir olduğunu ve 1034 de vefat ettiğini bildiğimiz Bakî Paşa'nın o esnada Baş-defterdar bulunduğu da anlaşılmaktadır. Gerek bu ve buna benzer diğer karineler ve gerek yazının, kâğıdın, cildin şekili ve cinsi yazmamızın devri hakkında yukarıda yürüttüğümüz tahmine esas teşkil etmektedir.

Mecmua'da Hasan-Beyzade'ye âit yazılar, müellifin, biri eksik olan üç ayrı *Kaniye Fetihnâmesi*, dört manzume ve kendi kaleminden çıkma *Aynî Hatun Vakviyesi* müstesna, yirmi kadardır. Makalemizde bu yirmi yazı, mecmuadaki sıralarına göre birer numara ile gösterilecektir. Hasan-Beyzade'nin hâl tercemesini tenvire yarayan diğer bir vesika da müverrihimizin Osman II.'nin Sadrâzamı Çelebi Ali Paşa adına yazdığı *Usul'ul-hikem fi nizam'il-âlem*⁷ adlı eserinin sonundaki manzum *Hasbihal*'dir. Yirmi yedi beyitten mürekkep olan bu küçük mesnevide müverrihimizin memuriyetlerine ve gördüğü bâzı hizmetlere dâir malûmat mevcuttur. Bunlara, *Hasan-Beyzade Tarihi*'nde rastladığımız kayıtları da ilâve edersek, müverrihimizin hâl tercemesini yazarken kullandığımız kaynakların nelerden ibaret bulunduğunu söylemiş oluruz.

Hasan Beyzade Ahmed Paşa, Reis'ül-küttâb Küçük Hasan-Bey'in⁸ oğludur. Doğum tarihi ve yeri hakkında şimdiye kadar bir kayıda rastlayamadığımız bu zatın tahsiline ve hocalarından bâzılarına dair biraz malûmata sahip bulunuyoruz⁹. Medrese tahsilinin bütün derecelerini

⁷ Hasan Beyzade, *Usul'ul-hikem fi nizam'il-âlem*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, türkçe yazma, No. 0,49.

⁸ Bu zatın hâl tercümesi için Bk.: M. Cavid Baysun, *Reis'ül-küttâb Küçük Hasan Bey*, Tarih Dergisi, II, 2-3, s. 97-102.

⁹ *Vesika* 6. Hasan Bey-zade'nin uğradığı bir hakareten şikayetini muhtevi bu-

geçiren Hasan-Beyzade'nin hocaları arasında Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi ile Selâmî-Zade¹⁰ Mehmed Efendi vardır, ve kendisi mülâzım olduktan sonra ilmi ve kabiliyeti sayesinde, tedris tarikinde yükselmesi mümkün iken, gelirin azlığı ve ailesinin kalabalıklığı yüzünden ziametlerinden müstağni kalamamış ve müderrisliğe değil, Dâl Mehmed Efendi reis'ül-küttâb iken, belki daha evvelce, babasının hayatında bir müddet bulunduğu halde ölümünden sonra devam etmediği Divan-ı hümayun kâtipliğine girmiştir. Dâl Mehmed Efendi, biri Zilkâide 998 — Şevval 999 arasında, diğeri 1001 senesinin Receb ve Şevval aylarında olmak üzere iki defa riyasette bulunduğu göre Hasan-Beyzade'nin, ya ilk iki tarih arasında veya 1001 de Divan'a girmiş olması lâzımgelir. Ancak Dâl Mehmed Efendi'den başka birinin riyaseti esnasında yazılan *Şikâyetname*'de, 1 Şevval 1001 de vefat ettiğini bildiğimiz Zekeriyya Efendi'nin ber-hayat gösterilmesi icab ederdi. Şu halde, Hasan-Beyzade Ahmed Çelebi'nin 998 veya 999 senesinde Divan-ı hümayun kalemine girdiğini kabul edersek hatâ etmiş olmayız.

O tarihlerde Divan-ı hümayun ve Maliye kalemlerinde vuku'a gelen ve Hasan-Beyzade'nin hizmete girişi ile alâkalı olması mümkün bulunan bir hâdiseden bahsetmek lâzımdır. Dâl Mehmed Efendi'nin Baş-tezkerecilikten riyasete getirildiği günlerde bu iki kalem kâtiplerinden bâzılarının büyük bir suiistimali meydana çıktı. Kâtiplerin uydurma berâtlar ve tezkereler yazdıkları, İran seferi serdarı Ferhad Paşaya gönderilecek fermanlara mahsus tuğralı kâğıtlardan ele geçirilip bunları sahte emirlerle doldurdukları ve bir iki kâtibin de, silince iz bırakmayan bir mürekkep hazırlıyarak yazılarında bu mürekkebi kullandıktan sonra, istedikleri gibi tahrifat yaptıkları sabit oldu ve suçlular derece derece (iki kâtip idam edilmiş, altısının birer eli kesilmiş, bir kaç tane edil-

lunan bu arzihâl kılıklı yazı tarihsiz ise de, burada Şeyhülislâm Zekeriyya Efendi hakkında *şarih'ül-hidaye ve'l- miftah Zekeriyya Efendi hazretleri* ifadesi kullanılarak bu zatın ber-hayat olduğu îma edildiği gibi, Selâmî-zade Efendi'ye de *merhum ve mağfurân leh* denilerek onun ölmüş bulunduğu anlatılmaktadır. Zekeriyya Efendi'nin 1 Şevval 1001 de, Selâmî-zade'nin de Zilkâ'de 998 vefat ettikleri göz önünde tutulursa, vesikanın bu iki tarih arasında yazılmış olacağı anlaşılır.

¹⁰ *Şikâyetname*'de küçük bir imlâ yanlışlığı ile künyesi «İslâmî-zade» şeklinde yazılı zatın, meşhur ulemadan müderris Selâmî-zade Mehmed Efendi olduğunu zannediyoruz. Vesikada, müstensihinin bâzı imlâ hatalarına, cümleyi düşüren atlamalarına bakılırsa *سلاى* kelimesini *اسلامى* yazmış olması uzak bir ihtimâl sayılmaz. Şeyhülislâm Ebussu'ud Efendi'nin talebelerinden olup Şevval 998 (Ağustos 1590) de Süleymaniye müderrisi iken vefat eden bu zatın babası Şeyh Mustafa Selâmî, İstanbul'da Sultan Selim civarında Şeyh Muhiddin İskilibî (bk. *Ebussu'ud Efendi*, İslam Ansiklopedisi) dergâhında post-nişanlılık etmiştir (Şeyh Mustafa Selâmî ve Selâmî-zade Efendiler için bk., Nev'î-zade Atâî, *Şakayık zeyli*, İstanbul, 1268, s. 314, 361 v.d.).

miştir) cezalara uğratıldı¹¹. Zilhicce (= Ekim 1590) ortalarında cereyan eden bu hâdiseden sonra Divan-ı hümayun'a, herhalde yeni kâtipler tâyin olunmuş ve belki, Küçük Hasan-Bey gibi marûf bir zatın tahsil ve terbiyesi mükemmel bulunan oğlu Ahmed Çelebi de yeni alınanlar arasında bulunmuştur.

Hasan-Beyzade, *Şikâyetnâme*'sinden öğrendiğimize göre Divan-ı hümayun'da mütevazi bir köşe seçmiş otururken, babasını tanıyanlar tarafından üstbaşa geçirilmişti. Bu hal eskilerin hoşnudsuzluğunu celbetmiş olacak ki, bir pazar günü (senesi ve ayı belli değildir) kâtiplerden Tatar Mehmed isminde biri tarafından pek fena bir muameleye marûz kaldı. Bu adam, Ahmed Çelebi'nin yakasına yapışarak alt yanına sürmüş, yâni kendisine takaddümünü çekemiyerek bunu fi'len izale etmeğe kalkışmıştı.

Müverrihin tahsili ve Divan'a intisabı hususunda bize malûmat veren ve kime hitap ettiği musarrah olmamakla beraber Reis'ül-küttab'a takdim edilmiş olması muhtemel bulunan *Şikâyetnâme* işte bu hâdisi üzerine kaleme alınmıştır. Hasan-Beyzade'nin ilk zamanları için çok ehemmiyetli olan bu vesikanın en mühim yerlerini aynen alıyoruz:

«... Bu bende-i kemter ve çaker-i muhakkar merhum peder hedef-i sehm-i kavs-i kaza ve kader ve emr-i şerif-i irci'îye mümtesil ve فرمان-ber olaldan beru küttab-ı maârif-iktisab silkine mantazam olmayub Dâl Mehmed Efendi'nin zaman-ı riyasetinde hidmete mübaşeret kasd ve niyyeti ile bir gün cem'iyete varilub i'tibar-ı zamanî hasebi üzre bir gûşe-i tûseyi ihtiyar etmişiken bâzi eşraf-i küttab sen vacib'ür-riâyesin sâirlerle farkın olmak gerekdir deyu bendelerin ol gûşeden kaldırub üstü yanlarına alub ol zamandan ila hazih'il-ân gedüğümüz muayyen iken yekşembe günü Divan-ı hümayun'da Tatar Mehmed nom esfel-i enam ve echel-i avam altı yanımızda vaki' olmağla bu bende-i müstehama batş-ı şedid ile yapışub altı yanına sürmekle bir vechile hetk-i irz eylemiştir ki kaabil-i ta'bir ve mütehammil-i takrir değildir Eğer müstehik isek ne kelâm Değil isek v'Allahî aziz-i zu-intikam... ilm-i şerif-i âlem-aralarına hayyiz-i hafada degildir ki eşref-i türük tarîk-ı ilm-i şerif anların içlerinde mahdumiyet ve zat itibarı carî olub zatı zamana takdim ede-gelmişlerdir Zümre-i küttab dahi ol guruh-ı ba-şukûhun bir cüz'ü olmağla ol i'tibarı bu tarikde dahi carî bilürdük Meğer bir zamanede imişiz ki fazilet rezilet ile hem-inan ve izzet-i hikmet zillet-ü killet ile tev'eman nâkıs ve kâmil beraber belki fadilları fudule çaker imiş... Benim sultanım bu abd-ı na-tuvan dahi

¹¹ Selânikî Mustafa, *Tarih*, İstanbul, 1281 s. 171 v.d.

halince bir reîsin oğlu olub... unfüvan-ı şebabında suy-ı ayş-u taraba şitab eyleyüb tahsil-i ilm ve tekmil-i nefis için evan-ı sabavetinden ilâ hazihî'l-an kütüb-i mütedavileye şeb ta be-seher... göz nûru döküb kavabil-i asr ve ezkiyay-i dehr ile ulemay-i izam ve mevali-i kiramdan dersler okuyub al'el-husus iki âlim-i rabbanî ve fâdil-ı samadanî ki her biri fadl-u diyanetde vahid bilâ-sânidir Birisi şarih'ül-hidaye ve'l-miftah Zekeriya Efendi hazretleridir ve birisi dahi merhum ve mağfurünleh Selâmî-zade Efendidir İki'nin dahi hüsn-i terbiye-i aliyyelerine mazhar düşüb mülâzim olub bey'el-ulema kuvvet-i fikr ve hiddet-i zekâ ile mâruf ve meşhur iken killet-i mâl ve kesret-i iyâl sebebi ile ziâmetimizden ferağa mecâl olmamağın yine eski tarikımız ihtiyar etmişdik Halâ bu ihtilali müşahede etmekle müztarib'ül-hâl ve münkesir'ül-bâl gûşe-i gumum ve humumda bi-mecâl kaldık Mürüvvetlû sultanının âmmi-âleme şâmil ve kâffe-i beni âdeme mütenavil olan inayet-i aliyye ve himayet-i seniyyelerinden tazarru' ve zârî birle tevekkü' ve hâstârî olunur ki bu bende-i bi-mikdarın âh-u zarına ve dud-ı âteş-barına merhamet ve re'fet buyrulub erazil ve esafîle pay-mâl olmamıza rıza verilememek babında hüsn-i himmet-i huma-hemtoları diriğ buyrulmıya Emr-u ferman devletlû ve saâdetlû sultanım hazretlerindedir».

Divan-ı hümayun kaleminde uzun müddet çalıştığı muhakkak olan Hasan-Beyzade Ahmed Çelebi'nin 1005 (1595) de Eğri seferinde Mehmed III.'ün ordusunda bulunduğu, kendi *Tarih*'indeki kayıtlardan öğrenilmektedir. Müverrimiz Eğri kal'asının fethinden sonra düşmanın Osmanlı ordusuna yaklaştığını ve buna karşı alelâcele tedbirler alındığını anlatırken: «*Ol leyl-i pür-veylde râkım'ül-huruf olan abd-i zaîf karavul buyrulduklarını haymemizde yazub merhum Hasan Paşa maslahat-güzârı Ahmed Ağ'a'ya teslim eyledim*» dediği gibi, bir müddet sonra Türk ordusu Haç-ova'ya doğru yürürken bir tepe üzerinde, Sadrâzam İbrahim Paşa ile birlikte ordunun harekâtını seyrettiğini (1 Rebiülevvel 1005 = 23 Ekim 1596) ve Paşa'nın kendisine, görülen şeyleri mufassal olarak yazmak emrini verdiğini söyler¹². Eğri seferinin şahidi olan müverrih, aynı günün akşamı İbrahim Paşa'nın, Padişah'dan İstanbul'a avdet arzusunun izhar sadedinde bir kıt'a hatt-ı hümayun aldığını ve Paşa'nın kendisine bir ârıza yazdırıp, hükümdar için düşman önünden ric'at etmenin vehametini tebarüz ettirdiğini anlatır. Bu kayıtlar bize Hasan-Beyzade'nin, Divan-ı hümayun kâtipleri arasında ileri bir mevki sahibi olduğunu ve Sadrâzam'ın tezkereciliği vazifesini ifa eylediğini göstermektedir.

¹² Hasan Bey-zade, *Tarih*, Topkapı-sarayı, Emanet-Hazine, No. 1434, Va. 402 b. Krş. Solak-zade, *Tarih*, İstanbul, s. 636.

Eğri seferinden sonra Ahmed Çelebi'nin, Satırcı Mehmed Paşa maiyetinde olarak Vârad seferine (1007—1598) memur edildiğini¹³ ve bu sefer esnasında onunla beraber bulunduktan sonra Osmanlı ordusu kışlağa çekilirken, İstanbul'a avdet için izin alıp karlar içinde seyahat ederek payitahta dördüğünü görüyoruz. Bu sırada, üçüncü defa Sadaret makamını işgal etmekte olan ve Uyvar seferine çıkan İbrahim Paşa, Hasan-Beyzade Ahmed Çelebi'yi, kaynaklardan öğrendiğimize göre, Baş-tezkereciliğe tâyin etmiştir¹⁴. Vârad seferinden avdetinden sonra İstanbul'da üç ay oturup ruz-ı hızırda (27 Şevval 1007=23 Mayıs 1599) da ordu ile Halkalı-Pınar'a konduğunu söylemekle, Hasan-Beyzade, merkeze gelişinin 1599 Ocağında vukubulduğunu anlatmış oluyor¹⁵.

Uyvar seferini müteakip, ihtimal İbrahim Paşa ile Belgrad'da kışlayan ve müteakiben onunla Kaniye seferine çıkan Ahmed Çelebi'nin, bu sırada Reis'ül-küttabhğa getirildiği anlaşılmaktadır¹⁶. Müverrihimizin bu memuriyeti epiyi karışık ve halli şimdilik pek de kat'i olmayan bir mesele teşkil ediyor. Bunu bir dereceye kadar aydınlatmak için sefervekayininin bahsimizi alâkalandıran kısımları üzerinde duracağız.

Sadrâzam İbrahim Paşa, Macaristan'da harekâta girişmek üzere Belgrad'dan kârkarak Eszek'e vardığı sırada Osmanlı devletine karşı isyan halinde bulunmakla beraber bir taraftan da onu kollamaktan geri

¹³ Ahmed Resmî Efendi, *ayn. esr.*, 26'da Vârad seferini, Hasan Beyzade'nin iştirâk ettiği ilk sefer gibi göstermekle onun daha önce de seferde bulunduğundan habersiz kaldığını isbat ediyor.

¹⁴ Selânikî Mustafa, *Tarih*, basılmamış kısım, Bayezid, Umumi Kütüphane, Velî-yüddin Ef. kitapları No. 2368, vrk. 202 a.

¹⁵ Hasan-Beyzade. *Tarih*, Prof. F. Köprülü nüshası, 25 a; Krş. Solak-zade, *ayn. esr.*, s. 650.

¹⁶ Naîma (*Tarih*, İstanbul, 1280, I, 151), Mehmed III.'ün Eğri seferinden bahs ederken bu sefer esnasında bâzı tahsisatın reis'ül-küttab kalemiyle yazıldığını şu satırlarla anlatmaktadır:

«...Tatar Han biraderi Fetih-Giray Sultan'a reis'ül-küttab kalemiyle mektub yazılub ola ki bir iki dil alasız deyu tenbih olundu. Bundan sonra Sadr-ı a'zam İbrahim Paşa Eğri kal'asına varub gönderilecek topları intihab edüb namaz-ı şema dek Reis Efendi kalemiyle kal'a muhafazasına asker yazub...» Halbuki Naîma'nın *Hasan-Beyzade Tarihi*'nden nakl ettiği satırların aslı şudur:

«Han-ı Tatar biraderi Fetih-Giray Sultan'a bu fakir kalemiyle tezkire yazub... guruba dek muhafaza-i kal'aya bu fakir kalemiyle asker yazub...»

Hasan-Beyzade'deki «bu fakir» tâbirlerinin yerine Naîma'da *reis'ül-küttab*, kelimesinin ikame edilmesi, Hasan-Beyzade'yi bu memuriyetin sahibi gösteriyorsada böyle bir ihtimâlin varid olmadığını söylemeye bile lüzüm yoktur. Esasen Naîma (I, 196 168) Eğri seferinin başından sonuna kadar Musa Çelebi'nin Reis bulunduğu ve Padişah'ın İstanbul'a dönüşünden sora bu makama Okçu-zade Mehmed Şah Efendi'nin tâyin edildiğini de kayd eder.

durmayan Eflâk Beyi cesur Mihai (Mihai)'in Yenova (Jenö) ve Lippa kal'aları hakkında görüşmek üzere ordugâha gelen elçisi Dimo'ya¹⁷ Reis'ül-küttab Yaycı-zade Hamza Efendi'yi¹⁸ terfik etmiş ve ona mezkûr kal'aların tahlisini temin için Mihai'a karşı mülâyim davranılması hususunda talimat vermiş¹⁹, Hamza Efendi de Dimo ile beraber 16 Safer 1009 (27 Ağustos 1600) de Eszek'den İstanbul'a müteveccihen yola çıkmıştı²⁰. Hasan Beyzade (ve ondan naklen Solak-zade), İbrahim Paşa'nın Kanije seferinde Osmanlı ordusunun Eszek köprüsünü geçip Şikloş kasabasına vardığını anlatırken :

«Bu râkım'ül-huruf-ı sadakat-mevsuf ol zaman-ı meymenet-nişanda riyaset-i küttab-ı maârif-nusab hidmetinde idim²¹» diyor ki, bu ifade Yaycı-zade'nin vazife ile İstanbul'a gönderilmesi üzerine orduda reis'ül-küttablık vazifesinin Hasan-Beyzade tarafından ifa olunduğunu gösteriyorsa da, kendisinin mezkûr işte ne kadar kaldığını kat'î olarak bilmiyoruz. Kanije seferi esnasında Sadrâzam İbrahim Paşa'nın, İlyas Medhî Bey'i de reis'ül-küttablığa getirdiği ve bu zatın Şaban 1011 (1603 Şubat) tarihinde Belgrad'da genç yaşında vefatına kadar mevkiini işgalde devam ettiği malûm bulunuyor²². Şuhalde Sadrâzam İbrahim

¹⁷ Bizim Tarihlerde Dimo denilen şahıs Vornik Demetrius olsa gerektir; bunun için bk.: A. Ubucini, *Provinces d'origine roumaine*, (Provinces danubiennes et roumaines, Paris 1861 Univers pitroresque serisiaden), kısım II, s. 12, 68. Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, Paris, 1837, VIII. 4. not 1, (Engel, *Eflak tarihi* s. 246 dan naklen). N. Jorga, *Histoire des Roumains*, Bucarest, 1940, V, 437, not 3 de, Mihai'nin elçisini Dima adıyla gösterir. Keza bk. Naîma, *agn. esr.*, I, 204 v.d. (Dimo'nun Hafız Ahmed Paşa'yı aldatması).

¹⁸ Bu zatın Büyük Hamza Bey (Paşa)'dan ayırd edilmek için Küçük Hamza Efendi diye anıldığını tarih ve teracim kitaplarından öğreniyoruz.

¹⁹ Naîma, *Tarih*, I, 238 v.d.

²⁰ Naîma, *Tarih*, I, 227 v.d. Mehmet bin Mehmed, *Nahbet'üt tevarih ve'l ahbar*, İsnanbul, 1276, s. 162. Ahmed Resmî, *Agn. esr.* s. 25.

²¹ Hasan-Beyzade, *Tarih*, Topkapı-sarayı, Emanet-Hazine, No. 1434, vrk. 402 b; Solak-zade, *Tarih*, s. 656.

²² Katip Çelebi, *Fezleke*, İstanbul, 1287, I, 195. Bu müellif, Medhî Çelebi'nin Şâban 1010 da öldüğünü söylüyorsa da, bunun bir tertip sehvi olduğu âşikârdır. Çünkü, her senenin vukuâtı nihayet bulduktan sonra o sene vefeyatını kayd etmek usulü üzere hazırlanan *Fezleke*'de Medhî Çelebi'ye âit hâl tercemesinin 1010 değil 1011 senesi sonuna konulmuş olması onun 1011'de öldüğüne delil teşkil edebilir. Esasen Arşiv vesikaları da bunu gösteriyor. 4 Rebiulâhîr 1011 ve 5 Cemadelâhire 1011 tarihli iki vesika Medhî Çelebi'yi reis'ül-küttab göstermektedir (Baş-vekâlet Arşivi, Fekete tasnifi 4339 15/8 ve 4116 14/5 sayılı vesikalar). Ahmed Resmî Efendi, *Agn. esr.*, s. 23 de bu zatın ölüm tarihi doğru kaydedilmiştir. İbrahim Paşa, 1007 de Uyyar seferine çıkarken, Medhî Çelebi'nin, reis'ül-küttab kaymakamlığına tâyin edildiğini (Naîma, *agn. esr.* I, 207) ve bu sırada Hasan-Beyzade'nin İbrahim Paşa Tezkirecisi olduğunu biliyoruz. Mehmet Süreyya

Paşa, 1009 seferi esnasında Hasan-Beyzade'yi de Yaycı-zade'yi de birbirini müteakip reis'ül-küttablığa getirmiş ve Ahmed Resmî Efendi'nin ifadesinde çıkan mânaya göre Hasan-Beyzade *Kanije Fetihnâmesi*'ni (daha doğrusu *Fetihnâmelerini*) bu vazifede bulunduğu sırada yazmıştır. Maamafih aynı müellifin Medhî Çelebi'yi de reis'ül-küttab iken fetihnâmeler kaleme almış gösterdiğini kaydetmeliyiz.

Elimizdeki *Mecmu'a*'da bulunan *Kanije fetihnâme*'lerindeki başlıklardan birinde, Hasan-Beyzade'nin reisliğinden evvel İbrahim Paşa'nın Baş-tezkerecisi olduğunu gösteren şu: «*Merhum İbrahim Paşa zamanında Kanije kal'ası fethi için merhumun Baş-tezkerecisi olan Efendimiz Hasan-Beyzade...*» ibaresi, bu *Fetihnâme* yazılırken müverrihimizin Reis'ül-küttab bulunmadığını gösterebileceği gibi tarafından onun az süren reisliğini bir tarafa bırakarak daha uzun devam eden vazifesi, yâni Baş-tezkereciligi zikredilmiş olması da düşünülebilir.

Şurasını söylemek lâzımdır ki, o aralık İstanbul'da daha 21 Şevval 1007 de tâyin olunduğu (Selânikî, *Tarih*, yazma kısım, 197 a) Reis'ül-küttab kaymakamlığında ihtimal hâlâ İlyas Medhî Bey bulunuyordu ve Yaycı-zade'nin hareketini müteakip orduda Hasan-Beyzade kısa bir müddet Reis'ül-küttablık etmiş, sonra yine Baş-tezkerecilik vazifesine dönmüştü²³. *Fetihnâmeler*, Kanije'nin zaptı sırasında (22 Ekim 1600) onu Baş-tezkereci olarak göstermektedir. İlyas Medhî Bey'e gelince bu zat da Yaycı-zade'nin 1010 bidayetinde (1601) nişancılığa tâyinine kadar²⁴ riyaset kaymakamlığında bulunmuş, sonra aynı vazifeye asaleten tâyin edilmiş olabilir.

Velhâsıl, Hasan-Beyzade'nin Riyasetten ayrıldığı tarihi ve binnetice

Bey, Mehdi Çelebi'yi hâl tercemesinde 1008 de, reis'ül-küttablar bahsinde ise 1009 da riyasete geçiş gösterdiği gibi, başka bir yerde de Yaycı-zade'nin 1008-1009 arasında aynı mevkiye bulunduğunu söylemek gibi izahı güç bir tenakuza düşer, ve Hasan-Beyzade'nin reisliğini ise 1011'e götürür (Mehmed Süreyya, *Sicill-i osmanî*, I, 397 v.d; II, 253; IV, 795).

²³ Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi*, (terc. Ata Bey) İstanbul, 1333, VII, 240 da, Kanije'nin fethi sırasında Hasan Beyzade reis'ül-küttab vekili gösteriliyor.

²⁴ Hamza Efendi, 1010 Muharremi sonlarında veyahud Safer bidayetinde Okçu-zade Mehmed Şah Efendi'nin yerine nişancı olmuştur (Naîma, *Tarih*, İstanbul, 1281, I, 244). O devir şâirlerinden biri (bâzı mecmualardaki kayıtlara göre İlmî Efendi'nin, isim tasrih etmeden söylediği şu meşhûr :

Rağbet olmaz cihanda doğruya hiç

Eğridir dehrden alan behre

Okcu-zade gibi vücudu atub

Çekdiler Yaycı-zade'yi sadre

kıt'asında kast edilenler, her halde Mehmed Şah ve Hamza Efendilerdir. Nitekim, *Sefinet'ür-rüesa*'nın matbu'unda bulunmayan bu kıt'a nezdimizdeki yazmada mevcuttur.

bu vazifede ne kadar kaldığını kat'î bir şekilde anlamak mümkün değildir. Muhakkak olan eihet, Sadrâzam İbrahim Paşa, Kaniye fethinden sonra Belgrad'a döndüğü zaman Hasan-Beyzade'nin Baş-tezkereci ve Paşa üzerine nüfuz sahibi olduğudur. Filvaki, Sadrâzam'ın Avusturyalı'larla sulh akdi teşebbüsünde bulunmak için gönderdiği adamlardan Mehmed Kethüda'ya murassâ bir kılıç ile hil'at verilmesinde Hasan Bey'in te'siri bu nüfuzun bir misalidir.

İbrahim Paşa'nın 9 Muharrem 1010 (10 Temmuz 1601) salı günü vefatı üzerine alelâcele Belgrad'a gönderilen Rumeli Beylerbeyisi Lâlâ Mehmed Paşa, Sadrâzam'ın defninden sonra Hasan-Beyzade'yi nezdine çağırması ve :

«*Senin umur-ı askere bi'l-cümle vukuf ve şu'urun vardır deyu ale'd-devam huzurlarında istihdam eylemek aksay-ı meramları olduğunu ifham edub ol an-ı acâib-nişanda merhumun intikali ahvalini ve ser-hadlerin hıfzı lüzumunu ve sâir umuru serir-i âlâya ve erkân-ı Divan-ı muallâya ale'l-husus Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'ye kazas-kerlere ve golda olan Yeniçeri-ağası Ali Ağ'a'ya nakir-ü kıtmir tahrir ve tashir ettirüb kemâl-i isticâl*» ile göndermişti²⁵.

İbrahim Paşa yerine sadrâzam ve serdar olup Belgrad'a izâm edilen Yemişçi Hasan Paşa zamanında da hizmete devam ederek onunla birlikte İstanbul'a döndüğünü²⁶ bildiğimiz Hasan-Beyzade, asker arasındaki ayaklanmalarda Sadrâzam'ın yanında bulunuyor ve emrettiği resmî yazıları kaleme alıyordu. Hasan-Beyzade, *Tarih*'inin, isyan günlerinin tafsilâtına tahsis ettiği sahifelerde sık sık kendinden bahsetmekle o vakayin yakın bir şahidi olduğunu isbat etmiştir²⁷, ve Yemişçi Hasan Paşa'nın idamını (27 Rebiülâhir 1012 = 4 Teşrinievvel 1603) takip eden devrede de Hasan-Beyzade'nin eski vazifesinden ayrılmadığı muhakkaktır. Nitekim, 18 Receb 1012 = 23 Aralık 1603 günü sabahleyin Divan-ı hümayun'da, şikâyetçilerin gelişinden evvel, Kaymakam Kasım Paşa diğer vezirlerle otururken, o gece Ahmed I. tarafından Mehmed III. ün vefatını ve kendi cülûsunu bildiren bir hatt-ı hümayun gönderildiği zaman Kasım Paşa'nın yanına çağırıldığı ve bu hatt-ı hümayunu okuttuğu zat Hasan-Beyzade Ahmed Bey'dir²⁸ ve; bu esnada riyaset

²⁵ Hasan-Beyzade, *Tarih*, Köprülü nüshası, vrk. 29a Topkapı-Sarayı Emanet-Hazine nüshası, No. 1434, vrk. 425b.

²⁶ Bu dönüşte Edirne'den geçerken, Hasan-Beyzade, o esnada Edirne kadısı bulunan Yahya Efendi'ye misafir olmuştur (Hasan-Beyzade, *Tarih*, Köprülü nüshası, 31b, Topkapı-Sarayı, Emanet Hazine nüshası, No. 1434, vrk. 430a.

²⁷ Hasan-Beyzade, *Tarih*, Köprülü nüshası 32a - 32b.

²⁸ Katib Çelebi, *Fezleke*, I. s. 221. Solak-zade, (*Tarih*, s. 673), *Hasan-Beyzade Tarihi*'nden bu hadiseyi naklederken «*Kasım Paşa hatt-ı hümayunu bize gösterdi*» derki

makamında ise Yayıcı-zade Hamza Efendi bulunmaktadır. Yemişçi Hasan Paşa'nın sağlığında onunla arası açılan Yeniçeri-ağası Kasım Ağa (Kaymakam Kasım Paşa), Hamza Efendi'yi «rüsüm ve berevat-ı ulemayı cem'ettirdi» töhmetiyle Şeyhülislâm Ebülmeyamin Mustafa' Efendi'ye ihbar ettiğini ve onu gözden düşürerek Bostanbaşı hapsine attırıldığını (Cemaziülevvel 1012), «bezl-i emvâl» ederek hayatını zor kurtaran Hamza Efendi yerine Cerrah Mehmed Paşa Tezkerecisi Mim İbrahim Efendi'nin Reis'ül-küttablığa getirildiğini, onun da 1015 senesine kadar bu vazifede kaldığını biliyoruz. Bütün bu izahat, Yemişçi Hasan Paşa'nın son zamanlarında ve Ahmed I.'in cülûsu sıralarında, Riyasette Hasan-Beyzade'nin değil, Yayıcı-zade Hamza Efendi'nin bulunduğunu göstermektedir²⁹.

Hasan-Beyzade, kendi ifadesinden anladığımızı [göre Yavuz Ali Paşa'nın sadaret devresinde de aynı hizmette bulunmuş ve bâzı mühim hâdiselerin şahidi olarak *Tarih*'inde bunlarca oldukça mufassal bir surette bahsetmiştir. Yavuz Ali Paşa, Üngürüs seferine müteveccihen İstanbul'dan çıkıp (1 Muharrem 1013 = 30 Mayıs 1605) evvelâ Davud Paşa'da hâlen Halkalı-Pınar'a konduğu sırada Ahmed I. tarafından Kaymakamlığa getiren Hafız Ahmed Paşa'nın, Divan-ı hümayun'da Hasan-Beyzade'ye «*teyemmün ve teberrük için iki üç haromeyn-i muhteremeyine müteallik telhisler*» den başka bir de Sıgla sancağına müteallik sahte telhis kaleme aldırıldığı görülmekte, ve Divan dağılmak üzere iken Hafız Paşa'nın Hasan-Beyzade'yi çağırıp Divan'dan sonra Sadrâzam'la görüşmek üzere istizanı mutazammın bir telhis daha yazdırdığı, ve bu telhise lefettiği «*varaka-i sagire*»'nin kendisini Sadrâzam'a «sipariş» ettirmek ricasını muhtevi bulunduğunun sonradan anlaşıldığı izah olunmaktadır³⁰ ki bunun mühim tarafı, 1015 bidayetinde Yavuz Ali Paşa

burada «*biz*» den murad Hasan-Beyzade'den başkası olmamak gerektir. Hammer, *ayn. esr.*, VIII, 41) bu vakayı anlatırken müverrihimiz için reis'ül-küttab dediği gibi Âta Bey'de haşiyesinde bunu Naîma'dan tafsil etmekte o da Hasan-Beyzade'yi reis göstermektedir. Halbuki Naîma'nın metni aynen şudur: «*Paşa-yı merkur tekrar hitab edub bu hatt-ı bi-nukat Padişahımızın hattına benzemez ve elfaz-u ibarati okunmaz İçinde olan babam tâbiri Padişahımızı ise hayatta babaları yoktur deyub hayli istişkâlden sonra Hasan-Beyzade'yi çağırub kırâat için eline verdi...*» Naîma, *Tarih*, I, 358.

²⁹ Ahmed Resmî Efendi, *ayn. esr.*, s. 25 (Yayıcı-zade Hamza Efendi) ve s. 27 (Cerrah Paşa Tezkirecisi Kâtib Mim İbrahim Efendi) de bu noktayı doğru yazdığı halde Hasan-Beyzade'den bahsederken mütenakız malûmat verdiğini bir daha hatırlatalım.

³⁰ Bu hadiseyi yazarken, müverrihimiz kendisinden ber-mutat *fakir* ve *fakir-i pür taksir* gibi kelimelerle bahseder. Solak-zade de, me'hazının ifadesini olduğu gibi almıştır. Naîma ise daha dikkatli davranarak, Hasan-Beyzade'den nakl ettiği parçalardan müellife delâlet eden kelimeleri çıkarmıştır (Hasan-Beyzade, *ayn. esr.*, Köprülü nüshası, 36-b 37-a; Solak-zade, *ayn. esr.*, s. 686; Naîma, *ayn. esr.*, I. s. 374).

Üngürüs seferine giderken müverrihimizin hâlâ tezkerecilik hizmetinde bulunduğudur.

Hasan-Beyzade'nin 1015—1018 seneleri arasındaki resmî ve hususî hayatı hakkında şimdiye kadar hiç bir kayıda tesadüf etmiş değiliz. Me'hazlar 1018 (1609) senesinde bu zatı Anadolu defterdarı göstermekte ve aynı senenin içinde Sadrâzam Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle Üsküdar'da idam edilen Yusuf Paşa'ya ait metrûkâtı defter etmekle vazifelendirildiğini söylemektedirler³¹. Bu mehazlar, Hasan-Beyzade'yi vefatına kadar sükût ile geçiştiriyorlarsa da, *Tarih*'inin muhtelif nüshalarıyla meşgul olanlar onun bu müddet zarfında epeyi ilerleyerek büyük memuriyetlere yükseldiğini bilmiyor değillerdi. Nitekim bu *Tarih*'in bir nüshası³² üzerinde devrinin hattıyla yazılı şu :

«*Karaman eyaletinden mütekaid olub mükerreren Tuna defterdarı olan Hasan-Beyzade'nin te'lifidir*» cümlesi müellifimizin deruhde ettiği vazifeler hakkında eksik de olsa bir fikir vermekte idi. Onun memuriyetlerini daha geniş ölçüde bize bildiren kayıtlar, yukarıda bahsettiğimiz *Mecmua*'daki bir kaç vesika ile *Usul'ül-hikem fi Nizam'il-âlem*'in sonunda bulunan *Hasbihâl*'dir. *Mecmua*'daki vesikalardan biri, Haleb'den Padişah'a gönderilmek üzere hazırlandığı anlaşılan bir *Mahzar*'dır ki, Hasan-Beyzade'nin mezkûr eyalet defterdarlığına tâyini ricasına mütedair bulunan bu *Mahzar*'ın en mühim yerlerini aynen alıyoruz³³ :

Atebe-i aliyge-i celilet'üş-şan ve sūd-le-i seniyye-i rasihat'ül-erkân... turabına mahmiye-i Haleb-i şehba'nın ulema ve suleha ve meşayih ve etkıyasının mahzarları budur ki sabıkaa Karaman ve Kefe beylerbeğliklerine mutasarrıf olmuş iken mahmiye-i Haleb'de emvâl-i sultanî defterdarlığından munfasıl olan Hasan-Beyzade Ahmed Paşa kulları bu diyar-ı celil'ül-i'tibara gelelden beru eğer emvâl-i sultanî tahsilinde eğer sâir mesalih-i mühimmede kemâl-i adalet ve istikamet ve fart-ı emanet ve diyanet üzre hidmet edüb cümle ulema ve meşayihi ve duâ-gûyan ve sâir ehl-i veza'ifi kendüden razi ve şakir... olub hiç ahad kendüden münkesir'ül-hâtır olmak vaki'olmayub ma'rifet ve kemâl ile araste ve hüsn-i hisâl ile piraste idüğü... ruşen ve bahir olmağla cümle sükkân-ı diyar zikr olunan defterdarlıkda nice ruzgâr karar eylemelerin ümmid-vârlar iken asla bir mahsûl almadan ma'zûl ve meksur

³¹ «*Hasan-Beyzade ol vakit Anadolu defterdarı bulunub hrs'bel-ferman [Yusuf Paşa'nın] cümle eşyasını nakir-u kütür deter edüb Baş-defterdar'a teslim eyledi*», Naîma, *Tarih*, II, s. 70; Ahmet Resmî Efendi, *ayn. esr.*, s. 27; bu vak'ayı, «bâzi tevârihden» alındığı kaydı ile nakletmiştir.

³² Topkapı Sarayı, Hazine Kütüphanesi, 1585.

³³ Nezdimizdeki *Mecmua*, vesika, No. XI.

ve bilâ-sebeb mecruh ve mağdur olduğundan meşayih ve fukara mahzun ve rencur olmuşlardır Saâdetlû Padişah-ı âlem-penah... hazretlerinin bende-perver ve merhamet-güsterdikleri hasletinden cümle rıza ve tazarru'ları ve istid'a ve tevakku'ları budur ki bende-i mesfuran bi-cürm-ü günah meksur olan kâlb-i fâtiri makbur buyrulub me'muliyle ber-mürad ve melhuzıyla dil-şad buyrulmağla hâtir-ı meksurun âbad buyuralar ...»

Mecmua'da bâzı meşayih-i kiramdan ekâbire bir Şefaâtnâme vardır ki bu vesikadan aldığımız şu satırlarda Hasan-Beyzade'nin ilim ve irfânına ve memuriyetlerine dâir:

«*Sabıkaa Kefe beylerbeyisi iken Karaman defterdarı olan Ahmed Paşa kulları Divan-ı padişahîde neşv-ü nemâ bulub nice ruzgâr vüzeray-i âlî-mikdar hizmetinde olub ehl-i ma'rifet sahib-i fazilet elsine-i selâsede nâmeler tahririne kaadir adîli nadir bendeleri iken ...*» ibaresi dikkati çekiyor. *Mahzar* ile Şefaâtnâme'den başka, aşağıdaki üç ibareyi de gözden geçirmek lâzımdır:

1 — *Sâbıkaa Ka. aman ve Kefe beylerbeyliklerine mutasarrıf iken mahmiye-i Haleb'de emvâl-i sultanî defterdarlığından munfasıl olan Hasan-Beyzade Ahmed Paşa ...*

2 — *Kefe'de emirülümera iken Tuna'dan munfasıl olan Hasan-Beyzade Ahmed Paşa ...*

3 — *Sâbıkaa Kefe beylerbeyi iken Karaman defterdarı olan Ahmed Paşa kulları ...*

Bunlarla beraber, *Hasan-Beyzade Tarihi*'nin bir nüshası (Topkapı Sarayı Hazine kütüphanesi, No. 1585) üzerinde olup, yukarıda zikrettiğimiz cümleyi de hatırlayacak olursak müverrihimizin memuriyetleri hakkındaki epeyi etraflı bir fikir edinmiş oluruz. Nihayet, gösterdiğimiz vesikalara eklenecek metin, şu manzum *Hasbîhâl*'dir³⁴:

Hasbîhâl-ı Hasan-Beyzade
Dinle ey asaf-ı sipîhr-makam
Mercî-i halk mukteday-i enam
Nâs.r-ı dîn mesned-i âlem
Ömr-ü devletle olasın hurrem
Sabıkaa bu fakir-i bi-mikdar
Mazhar-ı kahr-ı dehr-i na-hemvar
Tuna'da cem'-i mâle hâdim iken
Hidmet-i Padişeh'de kaa'im iken

³⁴ Bu küçük mesnevinin *Usul'ül-hikem fi nizam'il âlem*'de bulunduğunu yukarıda da bilmünasebe zikr etmişdik.

Be-inayat-ı kaadir-ı Hallâk
Eyledik feth-i Erdel-ü Eflâk
Ba'dehu yine sâl-i digerde
Durmak olmadı bana bir yerde
Kıl-burun kal'asın kilub ta'mir
Etmedim anda kıl kadar taksir
Keşe surun hem eyledik termim
Çekdik anda dahi azab-ı elim
Olmadı bunca hidmetin makbûl
Bizi yok yire etdiler ma'zûl
Sonra oldukda Varna'ya vâsıl
Azl-ile ol sevhile dâhil
Karşu geldi Kazak-ı bed-ahlâk
Varna'yı almağa ol ehl-i nifak
Komadım anda gayreti elden
Bir nefes zeyl-i himmeti belden
Eyledim Varna kal'asını hâlâs
Şahidimdir kamu avam-u havâs
Sonra oldukda yine câmi'-i mâl
Etmedik kimseden kabûl-i vebâl
Mâl-i mirîyi eyledim tahsil
Cümle hidmetlerim edüb teknil
Her ne hidmet ki olmuşem me'mur
Etmedim hiç birinde zerre kusur
Can-u baş-ile eyledim hidmet
Hayfohidmet ki oldı bi-minnet
Ben sanurdum mu'in-i din olduk
Âkıbet müstehikk-ı kin olduk
Umar idim nice riâyetler
Nansıb-ı âli ile himmetler
Cümle hidmetlerim heba oldı
Bana cevr-u sitem reva oldı
Aldılar bi-günah emvalin
Sormadılar nicedür ahvalim
Kimse gûs etmedi o dem feryad
Dâd zalimlerin elinden dâd
Lutfet ey asâf-ı süleymanî
Eyle agâh Şah-ı devrani
Ber- murad eyleyüb bu nâ-kâmu
Elüme ver livâ-i islâmu

*Edegin nice dürlü hizmetler
Zâhir olsun nice adaletler
Koma bu bendeyi hazin-ü melûl
Kıl terahhum bi-hakk-i cah-ı Resûl
Eyledim tapuna Resûl'ü şefî'*
ان ربی لما اقول سمیع

Bütün bu vesikalar, Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın Karaman, Tuna ve Halep defterdarlıklarında, Karaman ve Kefe beyliklerinde bulunduğuna şüphe bırakmıyor. Fakat onun bu memuriyetlere hangi tarihlerde tâyin olunduğu ne kadar hizmet ettiği henüz meçhul bulunduğu gibi, memuriyetlerinin sırası hakkında da elimizde kat'î bir delil yoktur. Yalnız manzum hasbihalin tedkikinden küçük de olsa bâzı neticeler çıkarmak imkânı vardır. Şöyle ki, bu hasbihâl 16 Muharrem 1026 dan 15 Cumadelulâ 1030 a kadar Sâdaret makamında kalan Çelebi Ali Paşa'ya verildiği ve bu iki tarih arasında Hasan-Beyzade'nin Kefe'den ve Tuna'dan mâzûl bulunduğu muhakkaktır. Diğer taraftan, Tuna'da cem'-i mâle hâdim iken ve Eyledik feth-i Erdel-ü Eflak mısralarından Sirem sahrasında İskender Paşa kumandasında bir ordu toplanarak, bunun Tamışvar yoluyla Erdel'e girdiği ve Ketenci Ömer Paşa serdarlığı altında olup Eflak ve Buğdan beylerinin de katıldığı kuvvetlerin Betlen Gabor'u himaye için Eflak içinden geçerek keza Erdel'e dahil olduğu kastediliyorsa, bu hâdiseler 1023 de vukua geldiğine göre Hasan-Beyzade'nin «Tuna'da cem'-i mâle hâdim» olduğu tarih aşağı-yukarı meydana çıkar³⁵.

Bundan başka, Kılburun kal'asının kılub ta'mir mısraı, Ekmekci-zade Ahmed Paşa'nın tavsiyesi ile Kılburun üzerine bir kal'a yaptığını telmih ettiği takdirde, bunun da 1026 senesine tesadüf ettiği şüphesizdir³⁶. Hasan-Beyzade'nin bir değil müteaddit def'alar azle uğradığı ve hattâ mallarının müsadere edildiğini, bu azillere herhalde iyi geçinemediği Baş-defterdar Bakî Paşa'nın sebep olduğunu biliyoruz. Müsadereye uğradığını Hasbihâl'inin şu:

³⁵ Naîma, Tarih, II. s. 132 v.d.

³⁶ Kılburun kal'ası hakkında Naîma (II, 170 v.d.)'nin ifadesi şudur: Ekmekci-zade Ahmed Paşa «istilâ'-i gumundan ziyade hasta olıcak yüz yük akçe der-kise ödüp Asitane'de defterdar Yahni-kapan'a teslim-i hazine etdi ki bu akçe ile Özi hal'kası meremmat ve karşusunda Kılburun üzerine bir kal'a yapula ve şeyhülislâm vasi-i muhtar ve sene-i âtiye evailinde vefat etti». Ekmekci-zade'nin vefatı 1027 evâilinde vuku'bulduğuna göre Kılburun'un inşası 1026 de demektir. Kezâ Bk. Kâtib Çelebi, Fezleke, II, s. 132 v.d.

*Aldılar bîgünah emvalim
Sormadılar nicedir ahvalim*

beytinin açıkça gösterdiği gibi, *Mecmua*'da, Bakî Paşa'nın Baş-defterdarlığına yazdığı *Tehniyetnâme* ile, müstensihin başlık olarak ilâve ettiği satırlar kâfi birer delil sayılabilir. *Tehniyetnâme* ile başlığını aynen naklediyoruz :

Haccac'dan ezlem olan an-karib ber-dar olacak Bâkî defterdar
الله الملك القهار بسوء الحاتمة و ادخل في درجات النار hakkında mazlum-ı mutlak ve üftâde olan Hasan-Beyzade'nin gönderdiği *tehniyetnâme-i kudum-ı şumunda dedigi ebyatdır :*

*Hamdü-lillah kim erişdi kerem-i Hallâkî
Müjde-i makdem-i zatin pür edüb afaki
İntizar üzre iken makdemüne halk-ı cihan
İzdiyad üzre idi cümlesinün eşvaki
Cümleden artuğ-iken şevki bu dîrînenüzün
Nâle-i şükr ile doldurmuşiken nüh taki
Neden oldu acaba redd-olunam kapudan
Ola bigâne olan mesned-i kurbe râki
Ne günah eylemişem bâr-geh-i kurbünde
Ne sebebden ola bu bendenin ismi âki
İftiharım kulun olmağla iken âlemde
Ne reva kat' oluna ben kulunun erzaki
İki gez gerçi içürdün bana semm-i azli
Minnet Allah'a ki destünde dürür tiryaki
Hamdiya sözü dıraz etme duâya başla
Nitekim dura yerinde bu sipihr evraki
Konmaya defter-i ikbaline her gez nokta
Olasın sadr-ı vezaretde hemişe bâki.*

Bilindiği gibi Bâkî Paşa Başdefterdar iken Muharrem 1029 (Aralık 1619) de Sadrâzam Çelebi (veya Güzelce) Ali Paşa tarafından azl ve malları müsadere edilerek sürgüne gönderildikten sonra af olunmuş ve Hotin seferi esnasında tekrar vazifeye getirilerek Osman II.'den iltifat görüp (Zilkaide evâli 1030=Eylül 1621), uhdesine vezaret tevcih edilmişti. *Tehniyetnâme*'deki: *İntizar üzre iken makdemine halk-ı cihan* mısraı ile manzumenin başlığı Bâkî Paşa'nın makama geldiğini ve: *Olasın sadr-ı vezaretde hemişe bâki* mısraı ise kendisine mezkûr rütbenin verildiğini gösterir.

Bütün bu delâletlerle manzumenin Zilkade 1030 dan sonra ve, Baş-defterdarlığa Hasan Paşa'nın getirildiği tarih olan³⁷ Receb 1031 den evvel yazıldığı kanaati hâsıl oluyor. Bâkî Paşa'nın Başdefterdarlığı zamanında, Hasan-Beyzade'nin menkûbiyetten kurtulamadığına diğer bir delil de, bu zatın, Sadrâzam Çerkes Mehmed Paşa tarafından Celâlî Abaza Mehmed Paşa'ya karşı yapılan seferde Bâkî Paşa'nın vefatını (Rebiülevvel 1034 = Aralık 1624 / Ocak 1625), *Tarih*'ine şu tezyifkâr ifade ile kaydetmesinden anlıyoruz: «*Defterdar-ı bi-âr Bâkî Paşa ol ân-ı dehşet-masirde maraz-ı zahîrden dahil-i saîr oldu*»³⁸.

Mecmua'daki vesikalardan bâzıları Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın muâsırlarından bir Şeyhülislâm ile sıhrî karabeti olduğunu gösteriyorsa da maalesef Şeyhülislâm'ın hüviyeti gibi karabetin cihetini de meydana çıkaracak karinelere mahrum bulunuyoruz. Maamafih mezkûr vesikalardaki kayıtlar sırasıyla gözden geçirilince kat'î bir neticeye varılmasa bile bâzı tahminlerde bulunmak mümkün oluyor:

1. Başlıksız ve imzasız olan *Vesika* 10, Kefe Mirül'ümeralığında ve Tuna Defterdarlığında bulunmuş olan Hasan-Beyzade'nin Haleb Defterdarlığına tâyin edildiğini ve gönderilen müteselliminin, muvasalatından itibaren vazifeye başlatılmasını (ihtimal Haleb Beylerbeyisine) tavsiye ve iltimas eden bir mektuptur ki bunun nüfuzlü bir zat tarafından yazıldığı muhakkaktır. Bu mektubun bizi alâkadar eden fıkrası şudur:

«*Merkûm Hasan-Beyzade'nin evi canibi eğer bu muhlisiniz ve eğer Şeyhülislâm hazretlerinin akreb-i karabeti olduğundan ma'da cenab-ı saâdet-meâbları ile dahi hem-mahalle olduğu cihetle lûtfına mazhar olmağa lââyık ve cedir idüğü mahcub ve setir değildir...*»

2. Keza başlıksız ve imzasız olan *Vesika* 11, ihtiva ettiği

*Nüh felek durduğunca bedr alasız
Umarız an-karîb şadr olasız*

beytinin delâletiyle kazaskerlikten bir derece aşağı (İstanbul kadılığı) bir mevkie kadar vardığı anlaşılan bir zata yazılmış bir tavsiye ve iltimas mektubudur. Bunun da mevzûumuzla ilgili parçası şudur:

«*Bende-zâde kulları ve validesi duâcıları ba'd ez-bus-ı bisot-bus-ı saâdet-me'nus duâ î hayrlarına müdavimler ve beka'-i devletleri ed'iyest evradına bu bendeleri ile mulâzimlerdir*»³⁹

3. Başlıksız ve *min abd'il-bakir'il'ma'lum* imzalı olan *Vesika* 12, birgün Şeyhülislâm'ın konağına gidip huzuruna kabul olunmayan biri-

³⁷ Naîma, *aynı esr.*, cild II, s. 232.

³⁸ Hasan-Beyzade, *Tarih*, Köprülü nüshası, vrk. 46 a.

³⁹ Bu ifadede Hasan-Beyzade'nin bir erkek evlâdı bulunduğu anlaşılıyor.

(Hasan-Beyzade) nin şikâyetini ve bâzı ricalarını muhtevi bir mektup olup bunun dikkati çeken satırları aşağıdadır :

*Ey sadik-i saduk al'et-tahkik
Mazhar-ı sıdk-ı huzret-ı Sıddık
Olasın devlet-ü saâdetde
Hak vere dâima sana tevfik
Câna kâr etdi ateş-i fâka
Dahi olmazmısın bu abde şefik
Ta cihan duadüğünca var olasın
Lûtf-i Mevlâ ola hemîşe refik*

*Hâk-i pay-ı tûtya-hemâle bi'l-ibtihal merfu'-ı abd-i hâlis'il-bâl budurki
düñki gün hâk-i payinizi ziyarete vardık Hüddam-ı kiram bigâne sa-
nub kapuyu açmadılar Binâen-alâ-zalik rık'a-i derâat ile arz-ı hacete
cür'et olundı... Benim devletim ve saâdetim saâdetlû menba'ül-kerem haz-
retlerinin bu abd-i ahkar ve ezell emrinde nev'an keselleri müşahede
olunur. Yoksa a'dadan geçer âdem mi vardır... Şunda Okçuzade ile biz
kaldık hele anın az-çok idrarı var Bundan akdem makam-ı iftada olan-
lara asla karabetimiz ve bu tabaka izafetimiz yoğiken merhametlerine
mazhar ve inayetlerine manzar düşdük Saâdetlû Molla hazretlerinden
ziyadeler me'mul iken gûşe-i hamulde kalmamızın ne hikmeti ola...»*

Bu vesikaları gördükten sonra, Hasan-Beyzade ile karabeti olan Şeyhülislâm'ın kim olabileceğini kestirmek için 1017 den başlayarak her XV. asrın ortalarına kadar meşihat makamını ihraz eden zatlara belirtmek icab eder :

Hoca Sa'deddin Efendizade Mehmed Efendi, 1017 — 1024; Hoca Sa'deddin Efendizade Es'ad Efendi, 1024—1031; Zekerıyyazade Yahya Efendi, 1031 — 1032; Hoca Sa'deddin Efendizade Es'ad Efendi, 1032 — 1034; Zekerıyyazade Yahya Efendi, 1034—1041; Ahîzade Hüseyin Efendi, 1041 — 1043; Zekerıyyazade Yahya Efendi, 1043 — 1053.

Görünüşe nazaran, Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın menkûbiyetini, memuriyet hayatının büyük mevkilere nâil olduktan sonraki devresine rastladığından, Mehmed Efendi'nin meşihatinde defterdarlık ve beylerbeyliği gibi hizmetlerini geçirmiş olabileceği pek düşünülemez. Diğer taraftan, son iki ma'zuliyeti 1030 — 1031 ve 1033 — 1039 a tesadüf ettiğini bildiğimiz Okçu-zade Mehmed Şah Efendi'nin de, mektubun yazıldığı tarihte hizmetten infisal etmiş vaziyette olduğu gözönünde tutulursa, o sırada meşihat makamında Es'ad ve Yahya Efendiler'den birinin bulunması lâzımgeldiği anlaşılır. Aynı zamanda, *Vesika 10.* un delâletine göre, Hasan Beyzade'nin evi canibinden Şeyhülislâm ve mektup

sahibi ile akraba görünmesi, bu iki zatın aynı aileye mensubiyetini gösterir. Diğer taraftan *Vesika 9* dan, «*an karîb sdar*» olması temenni edilen akrabanın, Hasan-Beyzade ile pek yakın bir sıhrî karabeti bulunduğu (müverrihimiz bu zata haremi ağzından selâm yazmıştır; kendisi belki bu Şeyhülislâm'ın ailesinden bir kadınla evlenmiştir) meydana çıkar.

Kazaskerliği temenni edildiğine bakılırsa, İstanbul kadılığına kadar yükselmiş bulunması lâzımgeldiği yukarıda da işaret edilen zatın Hoca Sa'deddin Efehdi'nin diğer oğlu Salih Mehmed Efendi olması mümkündür. Ancak, *Vesika 12* de Hasan-Beyzade'nin, «*bundan akdem makam-ı iftada olanlarla asla karabeti*» bulunmadığını söylemesi, daha evvel Sa'deddin Efendi ile oğlu Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlık ettiklerine göre, bahis mevzuu olan müftî'nin Es'ad Efendi olamayacağına delil teşkil ediyor. Fakat bu sıhrî karabetin, Mehmed Efendi'nin meşihatinden sonra vücutte geldiği de tahmin edilebilir.

Yahya Efendi'ye gelince, aşağı yukarı, bu zatın da Hasan-Beyzade Ahmed Paşa ile karabetini düşünmek, fakat Es'ad Efendi hakkında ileri sürülen ihtirazı kayıdı burada da varid görmek mecburiyetindeyiz.

Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tac'üt-tevarih* adlı marûf eserini telhis ve tezyil eden Hasan-Beyzade'nin gerek onunla ve gerek oğullarıyla yakından münasebette bulunduğunu belirtirken, *Tarih*'inde, Es'ad Efendi'nin meşihate ikinci tâyininden hiç de hürmetkârane olmayan şu ifade ile bahsedildiğini zikretmeliyiz⁴⁰:

«*Makam-i iftayı yine Hoca-zade Es'ad'üddin'e tevcih ve silsile-i ulemayı Mevlâna-yi mezbur tertib buyurdular Agreb-i garâibdir ki Mevlâna-yi mezbur maraz-ı malihulya ile zigade mütegayyir'ül-mizac ve muhtac-i müdavat ve ilâc iken meta'-ı fazl-u kemâli yine bazar-ı ul'il-ebarda revac buldu*».

Bu ifade tarzını, Hasan-Beyzade'nin, Es'ad Efendi'den umduğu kadar himaye görmemiş olmaktan mütevellit kalb kırıklığına vermek de kabildir. Maamafih bütün bu noktalar tebarüz ettirilmekle beraber, mesele üzerinde kat'i bir hüküm vermenin doğru olmadığını ve ihtimaller arasına Ahîzade Hüseyin Efendi'nin de pek âlâ idhâl edilebileceğini söylemeliyiz.

Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın vefat tarihini me hazlar ya hiç bahis mevzuu etmemişler veya, birbirinden farklı olarak almışlardır. Muahhar bir müellif olan Ahmed Resmî Efendi'nin, bu tarihi 1035

⁴⁰ Hasan-Beyzade, *Tarih*, Köprülü nüshası, vrk. 45 b; Solak-zade *Tarih*, 738 de Hasan-Beyzade'nin ifadesini Esad Efendi lehine ta'dil ederek almıştır.

tahmin etmesi, *Hasan-Beyzade Tarihi*'nin herhalde vekayii bu senelere kadar getiren bir nüshasını görmüş olmasından mütevellittir. Bildiğimize göre Eserin, bazı nüshalarında da vekayi 1032' kalır; bazılarında ise 1045 senesine kadar yürütülür. Kâtib Çelebi, bu tertip bir nüshayı gözönünde tutarak, Ahmed Paşa'nın vefatını 1046 (1636/1637) olmak üzere kaydetmiştir (Keşf el-zunun I., sütun 285). *Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*⁴¹ bu tarih hakkında karışık bir ifade kullanmış, evvelâ 1035-den sonra dediği halde, bir kaç satır aşağıda onu 1035 olarak göstermiş, nihayet Millet Kütüphanesinde 70 numaralı *Halife'ür-ruesa*'nın 19 uncu yaprağındaki 1046 kaydını zikretmiştir. Hasan-Beyzade Ahmed Paşa'nın 1045 den sonra, Kâtib Çelebi'nin bildirdiği gibi 1046 da vefat etmiş olması en kuvvetli bir ihtimaldir.

Bursalı Mehmed Tahir Bey⁴², Hasan-Beyzade'nin Gümüşsuyu kabristanında medfun olduğunu söylüyorsa da şimdi bu kadim kabristanın yerini apartmanlar aldığından, *Osmanlı müellifleri* muharririnin rivayetini tevsika artık imkân kalmamıştır.

Hâl tercemesi hakkında şimdilik elimizde mevcut bütün malûmatı verdiğimiz Hasan-Beyzade Ahmed Paşa için yapılacak daha mühim bir araştırma, bu zatın eserleri, yâni *Tarih'i*, *Kaniye Fetihnâmeleri* ve *Usul'ülhikem*'i üzerinde olmalıdır. Kaynak mahiyetinde eser bırakan bir müverrih için böyle bir çalışmanın lüzumu kimse inkâr etmez sanırız.

⁴¹ *İstanbul Kütüphaneleri, Tarih Coğrafya yazmaları kataloğu, Türkçe Tarih yazmaları*, Fasikül 2, İstanbul, 1944, s. 116.

⁴² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı müellifleri*, İstanbul 1342, c. III, s. 46.